047. Eski Türkiye Türkçesi ile yazılmış müellifi bilinmeyen manzum bir kısas-ı enbiyâ nüshası: *Enbiyâ-nâme*[1]

Saim KISTIRAK[2]

APA: Kıstırak, S. (2023). Eski Türkiye Türkçesi ile yazılmış müellifi bilinmeyen manzum bir kısas-ı enbiyâ nüshası: *Enbiyâ-nâme*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 821-830. DOI: 10.29000/rumelide.1253823.

Öz

Bu çalışmada İstanbul Arkeoloji Müzesi, Yazma Eserler Bölümünde 256 numarada kayıtlı Enbiyâ-nâme isimli şu ana kadar çalışılmamış bir mesnevi tanıtılacaktır. Bu mesnevinin divanî kırması hattıyla kaleme alınmış bir manzum peygamberler kıssası (kısas-ı enbiya) olduğu görülmüştür. Söz konusu bu kısas-ı enbiya nüshasının müellif nüshası değil; müstensih nüshası olduğu da tespit edilmiştir. Eser, Eski Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Aynı zamanda eserin kelime kadrosu çok zengin olup eserde arkaik kelimelere oldukça fazla rastlanmaktadır. Bu yönüyle eser, Türk dili ve bu dilin tarihî gelişimi bakımından da kıymetlidir. Bu manzum kısas-ı enbiyada çeşitli surelerden üç yüzü aşkın ayetin orijinalleri yazıldıktan sonra Türkçe meal ve tefsirlerinin beyitler şeklinde verilmiş olması, İslamî ilimler (meal ve tefsir gibi) açısından da önemlidir. Aruzun "mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün" kalıbı ile yazılmış eserin, günümüzün mevcut bilgilerine göre manzum olarak yazılmış en eski Türkçe kısas-ı enbiya olma ihtimali yüksektir. Eser eksik ve dağınık olduğundan müellifi, telif tarihi, müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Eser, mevcut eksik haliyle otuz yedi peygamber ve başka şahıslar hakkında kıssalar anlatmaktadır. Yapıt, kısas-ı enbiya türünde mesnevi nazım biçimiyle yazılmış eğitici/öğretici bir eserdir. Yapılan inceleme sonucunda *Enbiyâ-nâme* adlı bu eserin Eski Türk edebiyatı, Eski Türk dili, İslamî edebiyat, peygamberler tarihi, leksikoloji vb. alanlar için değerli bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, *Enbiyâ-nâme,* kısas-ı enbiya, mesnevi, manzum kısas-ı enbiyâ

A copy of a verse qisas-i anbiya (a poetic tale of the prophets) written in old Türkiye Turkish, with an unknown author: *Enbiyâ-nâme*

Abstract

In this study, an unstudied masnavi named Enbiyaname, registered at number 256 in the Department of Manuscripts of the Istanbul Archaeological Museum, will be introduced. It has been seen that this masnavi is a poetic tale of the prophets (qisas-i anbiya) written with the divani calligraphy. It has also been determined that this is not the author's own original copy but a copy duplicated by an anonymous person. The work was written in Old Turkey Turkish. Also, the vocabulary of the work is very rich and archaic words are very common in the work. In this respect, the work is also valuable in terms of Turkish language and its historical development. It is also important in terms of Islamic sciences (such as translation and tafsir) that following being written of the originals of more than three hundred verses from various suras in this poetic qisas-i anbiya, their Turkish translations and

[1] Bu makale yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD (Erzurum, Türkiye), skistirak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9933-3515 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 14.01.2023-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1253823]

commentaries were given as couplets. This work of 6580 couplets, written in the form of prosody (aruz) "mefâ'îlün/ mefâ'îlün/fe'ûlün", is likely to be the oldest Turkish qisas-ı enbiya written in verse, according to current information. Since the work is incomplete and scattered, its author, copyright date, copyist and copy date are unknown. The work, in its current incomplete form, includes stories about thirty-seven prophets and other people. The work is an educational and didactic work written in masnavi form in the genre of qisas-ı anbiya. As a result of this examination, it is thought that this work, titled Enbiyâ-nâme, is a valuable resource for fields such as Old Turkish literature, Old Turkish language, Islamic literature, the history of the prophets, lexicology, etc.

Keywords: Classical Turkish Literature, *Enbiyâ-nâme*, qisas-i anbiya, masnavi, qisas-i anbiya in verse

Giriş

Dilimize Arapçadan geçmiş olan "kısas" ve "enbiya" kelimelerinin Farsça tamlama şekline göre "kısas-ı enbiyâ" ve Arapça tamlama şekline göre de "kisâsü'l-enbiyâ" biçiminde kullanıldığı kimi kaynaklarda kayıtlıdır. Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*'te Kısas"ın kıssalar, hikâyeler, öyküler anlamlarına geldiği; "enbiya"nın da "nebiler, kendilerine kitap indirilmemiş peygamberler" manalarında kullanıldığı görülür. (TDK, 2011, s. 797, 1423). Bu durumda "kısas-ı enbiya" terimi "nebilerin kıssaları" biçiminde ifade edilebilir.

Kutsal kitaplar (Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an) kaynaklı enbiyâ-nâme (kısas-ı enbiya) türünün ilk örnekleri bu kutsal kitaplardan nakledilen peygamber kıssalarından aldığı görülmektedir. Başlangıçta sadece kutsal kitaplardan ilgili bazı bölümlerin anlatıldığı bu kıssalar zamanla gelişerek bilhassa da peygamberimizin hadislerinden ve kimi Hristiyan kaynakları ile Yahudi kaynaklarından da faydalanılarak genişletilmiştir. Bu kıssalar süreç içerisinde dinî muhtevaya sahip müstakil bir tür haline getirilmiştir. Kur'an'daki kıssalarda kronolojik bir sıralama, hiyerarşi, zaman ve mekân vurgusu gibi tarihî teferruat bulunmamakla beraber ve dahi bazen tarihî unsurlar tamamıyla hazfedilerek "tebliğ, hidayet ve ibret" gayeleri çerçevesinde kıssadan alınacak hisseye odaklanılmaktadır (Abay, 2007. s. 15-62).

Peygamber kıssalarının anlatıldığı ayetlerde iyi ile kötü örnekleri (Âdem/Şeytân, Mûsâ/Firavun, İbrâhîm/Nemrûd vs.) ortaya konularak âdeta "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" (Çağrıcı, 1995, s. 138) yani iyiliği emretmek ve kötülüğü yasakla(t)mak hedeflenmiştir. İlgili ayetlerdeki üslûbun edebîliği ve canlılığı dikkat çekici olmakla birlikte anlatım tarzı, peygamber kıssalarının temel gayelerini sanat ve edebiyat cihetiyle de desteklemektedir (Şengül, 2002, s. 499). Bunlardan farklı olarak peygamber kıssaları konusunda, İskender Pala: "Halka dönük tarih ve esatir bilgisi veren kısas-ı enbiya kitapları, mukaddes kitaplar, Kur'an, tefsirler, yazılı tarih sonrası siyer kitapları, tanınmış tarih eserleri vs. kaynakların mukayesesi metoduyla yazılırlar. Bu yüzden bazen değişik fikirler ve ihtilaflar; bazen de tek kaynaktan alınma yanlış bilgilerin tekrarı ile doludurlar. Anlatım daha çok öğüt verici olaylar üzerinde yoğunlaşır." (Pala, 1989, s. 296) diyerek bu tür ile ilgili kimi yanlışlıkların da olabileceğini ifade etmiştir.

Türk edebiyatında kısas-ı enbiya metinleri yazılış şekillerine göre mensur nebi kıssaları, manzum nebi kıssaları ve manzum-mensur karışık şeklinde ayırmak mümkündür. Bu şekilde mesnevilerin de yazıldıkları yüzyıllara göre, bahsettikleri konulara göre, telif edildikleri dillere/lehçelere/şivelere göre, ortaya çıktıkları coğrafyaya göre, müelliflerinin devletlerine göre, uzunluklarına göre, vb. çeşitli ölçütlere göre çeşitli sınıflandırmalara tâbi tutulabildiği görülmektedir.

İslam dininin etkisiyle İslamî edebiyat sahasında hikmetli hikâyeler yoluyla ahlâkî öğütler veren eğitici/öğretici birçok eser telif edilmiştir. Bu eserlerin içerisinde de bilhassa peygamberlerle ilgili kıssaları anlatan eserler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kısas-ı enbiya olarak adlandırılan bu eserlerin içinde de Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hülefâ* eserinin çok önemli olduğu belirtilmektedir (Pala, 1989, s. 297). Bunlardan başka din büyüklerinin ve tasavvuf ulularının da kıssaları mevcuttur. Mesela: Hz. Ali, Veysel Karani, Hasan Basri, Beyazîd-i Bistami, İbrâhim Edhem gibi şahsiyetlerin de kıssalarının telif edildiği ve halk tarafından da ilgiyle okunduğu belirtilmiştir (Pala, 1989, s. 297). Ayrıca bazı kaynaklarda bu tür kıssaların çeşitli toplantılarda kıssahânlar tarafından okunup halkın da ilgiyle dinlediği belirtilmiştir. Hatta "kıssadan hisse almak" deyiminin de bu geleneğin ifadesi olduğu kaydedilmiştir (Pala, 1989, s. 297).

Bu yazıda tanıtmayı amaçladığımız *Enbiyâ-nâme* adlı eserin telif tarihi ile müellifi bilinmemektedir. Mesnevi nazım şekli ile kaleme alınan bu yapıtın da XIII. veya XIV. yüzyıllarda yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu yüzyıllarda yazılan Türkçe mesnevilerin hem Türk edebiyatı tarihi hem de Türk dili tarihi bakımından önemi büyüktür. XIII. yüzyıl mahsulü olup da günümüze ulaşamamış birçok mesnevinin bulunması ihtimal dahilindedir (Çelebioğlu, 1999, s. 33). XIII. yüzyılda yazılmış mesnevileri şöyle sıralayabiliriz: Ahmed Fakı'nın (öl. 650-1252) *Evsâfü'l-Mesâcid*'i (Mazıoğlu, 1974, s. 79), Sultan Veled'in (623-712/1226-1312) *İbtidânâme*'si, yine Sultan Veled'in *Rebabnâme*'si, Şeyyad Hamza'nın *Yusuf ve Zelîha*'sı, yine Şeyyad Hamza' nın *Dâsitan-ı Sultan Mahmud*'u, Şeyyad İsa'nın *Ahvâl-i Kıyâmet*'i, Gülşehrî'nin *Şeyh Abdurrezzak Destanı* (Çelebioğlu, 1999, s. 34-40). XIV. yüzyıla gelindiğinde mesnevi tarzında verilmiş eser sayısının belirgin şekilde arttığı görülmektedir. Bu yüzyılda yazıldığı tespit edilmiş elli sekiz mesnevi vardır. Bu mesnevilerin sadece on beş tanesinin hem müellifi hem de telif tarihi bilinmektedir (Çelebioğlu, 1999, s. 43). Yirmi dokuzunun sadece müellifi, birinin ise sadece telif tarihi bilinmektedir. Yani on bir mesnevinin müellifi ve telif tarihi bilinmemektedir.

XIV. asırdaki mesnevilerin daha çok dinî mesneviler olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu yüzyılın dinî-destani alanda en fazla eser veren şairleri olarak Tursun Fakı ve Kirdeci Ali isimleri karşımıza çıkmaktadır. Yine bu asırdaki mesnevilerin beyit sayısı bakımından en kısası olarak Sadreddin'in otuz üç beyitlik *Mucize-i Muhammed* adlı mesnevisi zikrolunabilir. Aşık Paşa'nın on bin altı yüz on üç beyitten oluşan *Garip-nâme* isimli mesnevisi en uzun mesnevi olarak söylenebilir. Bu yüzyılda yazıldığı tespit edilebilen elli sekiz mesneviden kırk beşinin -Mevlanâ'nın Mesnevi'sinin de kalıbı olan- fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün kalıbı ile yazıldığı görülmektedir. Geriye kalan mesnevilerden yedi tanesi ise mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün kalıbı ile yazılmıştır (Çelebioğlu, 1999, s. 44). Bu çalışmada tanıtılan *Enbiyâ-nâme* isimli mesnevinin de bu kalıplardan mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün kalıbı ile yazıldığı tespit edilmiştir.

Kütüphanelerimizde -çoğu Kisâî ve Sa'lebî'nin eserlerinin tercümesi olan- müellifi, mütercimi, müstensihi malum/meçhul çok sayıda Kısas-ı enbiyâ nüshası bulunmaktadır. Bu eserlere peygamberlerin hayat hikâyelerini içeren birçok Osmanlı tarih kitabını, bunlara yazılan zeylleri, irili ufaklı mucizât-ı enbiyâ, siyer-i enbiyâ ve bazı siyer/megāzî eserlerini de ilâve etmek gerekir.

Bütün bu eserlerin haricinde Türk-İslam edebiyâtının dîvânları başta olmak üzere, mesnevî, tarih, şehrengiz, hikâye, menâkıb, münşeât gibi hemen her türlü mahsulünde peygamber kıssalarından izler, mazmunlar, remizler, iktibaslar, telmih, imaj ve motifler bulmak mümkündür (Levend, S. , 1984, s. 107-142). Türk-İslam edebiyâtı müelliflerinin en önemli bilgi ve ilham kaynaklarından olan kısas-ı enbiyânın, eserlere, bu derece yaygın bir kullanımla, büyük bir hayâl gücü ve anlam zenginliği ile yansıması, Türk toplumunun edebî geleneğinin sağlamlığının da önemli işaretlerinden biri sayılmalıdır.

Görüldüğü üzere, peygamber kıssaları Kur'ân ilimleri başta olmak üzere tefsir, hadis, hukuk, İslam/ milletler/ dinler tarihi, tasavvuf, felsefe, edebiyât, dilbilimi, folklor, antropoloji, resim ve sanat tarihi gibi bilim dallarıyla doğrudan bağlantılıdır. Kısas-ı enbiyâ çalışmalarında bu sahalardan birinin göz ardı edilmesinin söz konusu kıssaları anlama ve yorumlama konusunda ciddî boşluklar meydana getireceği akıldan çıkarılmamalıdır.

Eski Türk edebiyatında kaleme alınmış kısas-ı enbiyâların, birkaç istisnâ hariç, neredeyse tamamı mensurdur. Bugüne kadar tespit edilebilen ilk ve en önemli Türkçe manzum Kısas-ı Enbiyâ olarak 1579'da Hindî Mahmûd tarafından nazmedilmiş olan *Kısas-ı Enbiyâ* bilinmektedir. 7867 beyitten oluşan bu eserin mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış olduğu ve yaklaşık 220 bölüm ihtivâ ettiği belirtilmiştir (Karataş, 2013, s. 121). Ancak bizim elimizdeki *Enbiyâ-nâme* adlı mesnevinin, yaptığımız ilk inceleme neticesinde, özellikle dil özelliklerinden ve arkaik kelimelerin bolluğundan yola çıkarak söz konusu metnin daha eski olduğu kanısına varılmaktadır.

Eserin şekil özellikleri ve nüsha tavsifi

İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan *Enbiyâ-nâme*'nin 205 yaprak (142 ve 152 nolu yaprakları numarasız) olduğu ve divanî hatla yazılmış bir risale olduğu kayıtlıdır. Kitabın boyu: 235 mm, eni:176 mm ve kalınlık: 36 mm olarak kayıtlıdır. Ayrıca eser ile ilgili şu not mevcuttur: "Türkçe divanî ciltsiz ve dağınık bir hâlde olup evvel ve ahiri nâkıs ve nâzım meçhuldur. Keşfü'z-zünûn'da Şeyh İbrahim Hayri'nin[3] olmak üzere bir enbiyâ-nâmeye tesadüf edilir. Bu nüshanın (Der-beyân-ı vasf-ı hâl sahib-i nazm ve bâ'isü'l-kitâb) serlevhalı, nâzımı meçhul, mebhası tedkîk edilmeli" şeklinde bir not mevcuttur.[4]

Nüsha, kapaksız ve ciltsiz olup divanî kırması hattıyla yazılmıştır. Eserin birinci ve sonuncu sayfalarına "Müze-i Hümâyûn Kütübhânesi" yazılı mühür vurulmuştur. Farklı renkte olan ilk sayfanın iç tarafına Osmanlı Tuğrasıyla (Latin harfli) "ARKEOLOJİ MÜZELERİ BİBLİYOTEK" ve (Arap harfli olarak) "Müze-i Hümâyûn Kütübhânesi" numru: 256 ve 146/5 yazılı kaşe vurulmuştur.

Enbiyâ-nâme'de müstakil olarak yazılmış 313 başlık tespit edilmiştir. Tespit edilebilen bu başlıklar hacimce daha büyük bir yazı biçimiyle yazılmıştır. Yine bu başlıklar, eğer ayet metni ise harekeli yazılmış; değilse harekesiz yazılmıştır. Söz konusu bu başlıklar umumiyetle de kırmızı (sürh) mürekkeple yazılmıştır. Bu başlıkların az sayıdaki bir kısmı harekesiz ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere *Enbiyâ-nâme*'nin bu nüshasında siyah ve kırmızı olmak üzere iki farklı renkte mürekkep kullanılmıştır. Eserdeki varakların ikinci sayfalarının sol alt köşesinde müteakip varağın müşîri genellikle yazılmıştır; ancak yazılmayan ya da uymayan müşîrler de mevcuttur. İşte sonrasındaki varakla uyuşmayan bu müşirler de gösteriyor ki bu nüsha eksik ve dağınıktır. Eserde bazı beyitler bazı sayfaların kenarına yazılmıştır. Derkenara yazılan bu beyitlerin yerleri umumiyetle çeşitli işaretler vasıtasıyla belirtilmiştir. Yine eserin bu nüshasında, 142. ve 152. yapraklar olmak üzere, iki varağa sayfa numarası verilmemiştir. Bir diğer husus nüshanın 136. varağının a sayfasındaki birinci beyitten sonraki beyitler, nesih hat ile harekeli şekilde yazılmıştır. Ayrıca nüshanın kimi sayfalarının kenarında mesneviyle ilgisi bulunmayan bazı kelime veya cümleler de mevcuttur.

Şu ana kadarki araştırma ve bilgilerimize göre tek nüshası bulunan eserin, ne başında ne de sonunda müellifi, müstensihi ve telif ve istinsah tarihi ile ilgili bir bilgi veya kayıt bulunmaktadır. Yani elimizdeki bu Elimizdeki *Enbiyâ-nâme* nüshasının müellifi de müstensihi de bilinmemektedir. Ayrıca eserin telif

[3] Taranan bibliyografik kaynakların hiçbirinde bu isimde bir *Enbiyâ-nâme* yazarına tesadüf edilmedi.

[4] Kaynak: 17.10.2022 Tarihinde İstanbul Arkeoloji Müzesi Memuru Üzeyir ALTEKİN'den telefon vasıtasıyla alınmıştır.

ve istinsah tarihi de belli değildir. Eserin müellif ve müstensihini tespit etmek için ilgili birçok kaynak taranmıştır; ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eserin "*Der-Beyān-ı Vaṣf-ı Ḥāl Ṣaḥibü'n-Naẓm ve Bā'işü'l- Kitāb*" başlığı altında 65., 66. ve 67. beyitlerde şöyle denilmektedir:

"Bir oğul virmişidi Hayy u Hannân
Kıluban ben zâ'ife lutf u ihsân"

"Katı mahbûbidi okurdı Kur'ân
Bu cihetden olupdururdı ol cân"

"Halūk idi Muhammed idi adı
İderidüm anuŋla göŋli şādī"

Buradan şairin, halûk olan "iyi huylu, uyumlu" (Parlatır, 2016. s. 569) Muhammed adında bir oğlunun olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki beyitlerde şair, Muhammed adındaki oğluna iyi bir köle satın aldığını ifade etmektedir. Bu bilgiden de şairin maddî durumunun iyi olduğu çıkarımı da yapılabilir.

Sonrasındaki beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla şairin, oğlu Muhammed'in 15 yaşında iken vefat etmiştir. Bu vefat dolayısıyla şair, yaşadığı üzüntüyü hafifletmek için çeşitli acıları yaşayan peygamberleri yâd edip bu şekilde eserinin yazımına başladığını ifade etmektedir. Bu vesileyle diğer insanların da bu kıssalardan hisse çıkarmaları için söz konusu eserin telif edildiği anlatılmaktadır. Ancak bu ifadelerin hiçbirinde eserin müellifinin adı ve telif tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bu haliyle esere lâ-edrî mesnevi denilebilir.

Enbiyâ-nâme mesnevisi şu beyitle başlamaktadır:

"Kılursın küllî mahlûka 'atâyı
Kerihden 'afv idersin hem hatâyı"

Eksik ve dağınık olan elimizdeki bu nüshanın son beyti ise şu şekildedir:

"Didi şāh anlara getürün ibni
Kesem başını ki döküle kanı"

Telif tarihi tam olarak tespit edilebildiği takdirde eser, edebiyat tarihimizde mühim bir yere sahip olacaktır. Eserle ilgili olarak yapılan ilk incelemede; hem arkaik kelime ve eklerin varlığı hem de bazı kelimelerin eski yazımının mevcudiyeti gibi öreklerden yola çıkılarak manzum şekilde Türkçe yazılmış en eski kısas-ı enbiya metni olduğu kanaatine varılmıştır. Eserin dil ve anlatım özelliklerinden hareketle, eserin Eski Türkiye Türkçesi (Selçuklu Dönemi Türkçesi-13. yüzyıl veya Beylikler Dönemi Türkçesi-14. yüzyıl) özellikleri taşıdığı, bu sebeple de eserin 13. veya 14. yüzyılda telif edildiği; ancak 15. yüzyıl veya daha sonrasındaki bir dönemde istinsah edildiği kanaatine varılmıştır.

Günümüze kadarki bilgilerimizden hareketle tespit edilebilmiş Türkçe manzum kısas-ı enbiyâ metinlerinin en eskisinin 16. yüzyılın sonlarına (1579- Hindî Mahmûd) tarihlendiği düşünülürse tanıtımını yaptığımız bu eserin hem edebiyat tarihimiz hem de dil tarihimiz bakımından büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

***Enbiyâ-nâme* mesnevisinin tanıtılması**

Elimizde tek nüshası bulunan bu eser, Türkiye Yazma Eserler Kurumunun internet sitesinde[5] kayıtlı değildir. Eser, İstanbul Arkeoloji Müzesi Yazma Eserler Bölümünde bulunmaktadır. Şimdiye kadar başka bir nüshasını tespit edemediğimiz *Enbiyâ-nâme* adlı eser, mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınmıştır. Elimizdeki bu nüshanın eksikliğinin ise daha çok eserin son kısımlarında olduğunun kanıtı da peygamberimiz Hz. Muhammed ile Hz. Îsâ'ya ait kıssaların nüshada bulunmayışıdır. Eserin özellikle son kısmında çokça varak eksikliği olmasına rağmen elimize ulaşan kısmı kadarıyla eser 205 varak olarak 6580 beyit tutarındadır. Elimizdeki eksik haliyle *Enbiyâ-nâme* mesnevisi 410 sayfadan ve 313 muhtelif başlıktan müteşekkildir. Eserdeki her sayfa iki sütun şeklinde düzenlenmiştir. Sayfalardaki birinci sütuna mesnevinin a mısraları, ikinci sütuna ise b mısraları yazılmıştır. Başlık ve ayet bulunmayan sayfalarda genelde 17 beyit bulunmaktadır. Söz konusu eserin son kısmı eksik olduğundan dolayı ferağ kaydı bulunmamaktadır. Bundan dolayı eserin müellifi, müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Eser Eski Türkiye Türkçesi (*Selçuklu Dönemi Türkçesi* veya *Beylikler Dönemi Türkçesi*) ile yazılmış manzum bir kısas-ı enbiyâdır.

Enbiyâ-nâme mesnevisi eğitici-öğretici (didaktik) bir eserdir. Eserin içinde peygamber kıssalarıyla bağlantılı olarak ayetlerin orijinalleri yazılmıştır. Hemen akabinde de söz konusu bu ayetlerin Türkçe meal ve tefsirleri muntazam bir şekilde yapılmıştır. Konu edinilen peygamber kıssaları bağlamında şair, (kendince İsrailiyat ya da Hristiyanlığa ait tespit edebildiği) kimi yanlışlıkları da dillendirmiş ve bunları çürüten İslamî delil ve bilgiler sunmuştur. Eser, Müslümanlara peygamberlerin kıssalarını İslamî perspektifle öğretme amacıyla kaleme alınmış gibidir. Bu kıssalar vasıtasıyla Müslümanları kıssadan hissedar kılıp eğitmeyi amaçlamıştır. Kıssalarla ilintili olarak eserde -metin içindeki iktibaslar da dahil edildiğinde- 300'den fazla ayet veya ayet parçasına yer verilmiştir. Eser bu ayetlerin Türkçe mana ve tefsirlerinin verilmesi yönüyle manzum bir meal/tefsir çalışması özelliği de sergilemektedir. Eserdeki beyitlerin içindeki iktibaslarla başlık şeklindeki ayetlerin üç yüzden fazla olması *Enbiyâ-nâme'nin* temel referans noktasının Kur'an-ı Kerîm olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle de eser İslamî edebiyat çalışmaları içerisinde de değerlendirilebilir.

Enbiyâ-nâme mesnevisi *divanî kırması* hattıyla yazılmıştır. Metin içinde kayıtlı bazı tekrarlar, yanlış yazılıp üstü çizilmiş kısımlar, bazı kısımlarının yerlerinin değiştirilmesinin gereğini gösterir işaretler, başlangıçta unutulup sonradan derkenara yazılmış onlarca beytin varlığı, aynı olan bazı kelimelerin imlâsındaki tutarsızlıklar, aynı ekin farklı yazımı, bir yerdeki başlık ile başlığın altındaki altı beytin önceki başlığa ait olması, bazı yerlerde sehven aynı kelimenin tekraren yazılmış olması, bazı sayfalarda yazı stilinin değişmiş olması, 1453'ten sonra kullanılmaya başlanmış olan yazı çeşidi vb. birçok hususiyet eserin müstensih nüshası olduğunu gösterir niteliktedir.

Eser, döneminin şartları içerisinde değerlendirildiğinde sanatsal açıdan da zengin ve kıymetli bir eserdir. Aruz ölçüsünün başarılı bir şekilde uygulandığı Enbiyâ-nâme, vezin olarak aruzun "mefâ'îlün/ mefâ'îlün /fe'ûlün" kalıbı kullanılarak yazılmıştır. Daha önceden de ifade edildiği gibi bu kalıp, 15. asır Türk Mesnevi Edebiyatında en çok kullanılan ikinci kalıptır (Çelebioğlu, 1999, s. 44). Eserde aruz hatalarına çok fazla rastlanmaz. Az da olsa aruz kusurlarının yanı sıra kafiyesi uymayan beyitler de vardır. Mesela 156. beyit:

5 http://yazmalar.gov.tr (Erişim tarihi: 13.01.2023)

"Karâr itdi bu kez çün ola otlar
Yiri eyledi Hak bu kez yedi kat"

Enbiyâ-nâme şairinin kimi Türkçe kelime ya da ekleri harf-i med ile yazması çok ilginçtir. Bu duruma bakarak şairin Türkçe hecelerde vezin gerektirdikçe imâle veya med yapılabileceği kanaatini taşıdığı söylenebilir.

Ayrıca *Enbiyâ-nâme* mesnevisi, kelime kadrosu bakımından son derece zengindir. Eş anlamlı kelimeler hem çeşit bakımından çokça tercih edilmiştir hem de sıklık bakımından bolca kullanılmıştır. Şairin, aynı mefhumun Türkçe, Arapça, Farsça dillerindeki karşılıklarını farklı farklı kullanmaya çalışması, kelime hazinesinin zenginliğini ve bu dillere vukufiyetini göstermektedir; ancak bütün bunlar şairin sanatkârlığını ortaya koyma çabası gibi algılanmıştır. Adını tespit edemediğimiz meçhul şairin âlim bir şahsiyet olduğu muhakkaktır. Hatta şairin ya da müstensihin, bazı ayetlerin bazı kelimelerinin yerine eş anlamlı kelimelerin sehven yazmalarından mütevellit, Kur'an hafızı olduğu ya da ilgili bu ayetleri ezbere bildiği çıkarımında da bulunulabilir.

Eser, Eski Türkiye Türkçesiyle yazılmıştır. *Enbiyâ-nâme*'de, aynı kelimenin farklı imlâlarla yazıldığını görmek mümkün olabildiği gibi, döneminin oturmamış imlâ özelliğini de görmek mümkündür. İmlâ ile ilgili diğer bir husus Arapça veya Farsçadan dilimize girmiş bazı kelimelerin uzun olan hecelerini vezin gerektirdikçe kısa hece şeklinde yazmak gibi bir özellik de tespit edilmiştir. Örneğin: *bî-zâr* kelimesinin *bi-zâr* şeklinde, *nâ-gâh* kelimesinin *na-gâh* şeklinde ve *cân* kelimesinin *can* şaklinde yazıldıkları görülmüştür.

Bütün bu yönleriyle eserin başta *Türk edebiyatı, Türk dili, peygamberler tarihi, dinler tarihi* alanları olmak üzere *tefsir, hadis, leksikoloji, morfoloji, etimoloji, semantik, fonetik* vb. alanlar için de çok kıymetli bir kaynak olduğu görülmektedir.

Eserin muhteva özellikleri

Enbiyâ-nâme, peygamber kıssalarını ayetlerle ve kıssanın hikmetini de vurgulayarak anlatmaya çalışmaktadır. Eser, bu yönüyle peygamberler tarihi alanına referans kaynak olabilecek özellikler taşımaktadır.

Şair, söz konusu eserinde bolca merhun beyit kullanmıştır. Yani beyitlerdeki mana sonraki beyit ya da beyitlere sarkmıştır. Oldukça sade bir dille yazılan eserde terkiplere oldukça az yer verilmiştir. Eser, Türkçe kökenli olup günümüzde kullanılmayan birçok arkaik kelimeyi barındırması açısından da ayrıca önemlidir.

Eserde şair yer yer *ulular*dan bahsetmektedir. Şairin *ulu* diye zikrettiği bu zevatın ya kendi döneminde yaşayan dinî şahsiyetler ya da eserlerinden faydalandığı din büyükleri olduğu düşünülmektedir.

Enbiyâ-nâme'nin bu nüshasında 263 başlık şeklinde ayet parçası, ayet veya ayetler verilmiştir. Aynı başlık içinde birden fazla olarak yazılan ayet veya ayet parçalarının da 27 tane olduğu belirlenmiştir. Hülasa toplamda bu eserde şairin peygamberlerin kıssalarıyla ilgili başlıklar şeklinde verdiği (*Enbiyâ-nâme* mesnevi metninin içindeki iktibaslar hariç olmak üzere) 290 kadar ayet veya ayet parçası mevcuttur. Bu ayetlerin başlığından sonra; ayetlerin Türkçe meal ve tefsiri beyitler halinde nazmen yapılmıştır. Yine *Enbiyâ-nâme* mesnevisinin bu nüshasında başlık şeklinde 1'i hadis, 37'si peygamber ve diğer bazı şahısların kıssası 12 civarında muhtelif başlık da mevcuttur. Eski Türkiye Türkçesiyle

manzum olarak yazılan bu meal ve tefsir kısımları neredeyse kusursuzca yazıldığı söylenebilir. Söz konusu bu mesnevi nüshasında 37 peygamber ve başka şahsiyetlerin adına başlık açılmış ve açılan bu başlıklar altında (daha çok Kurõan-ı Kerim merkezli olmak üzere) söz konusu peygamberlerin ve başka zevatın kıssaları anlatılmıştır. Aslında eserde orijinalleri yazılan ve nazmen Türkçeleri verilen ayetler de aktarılan bu kıssalarla ilgilidir. Yine bu peygamberlerle ilgili olay, şahıs, nesne, mekân ve durumların anlatıldığı muhtelif başlıklar da mevcuttur. Sonuç olarak 37'si peygamber ve diğer şahısların kıssası ve dahi bu kıssaların içinde 12'si muhtelif alt başlık olmak üzere 49 tane başlık ve alt başlık tespit edilmiştir. Bunlarla beraber metinde -264'ü de ayet ve biri hadis olmak üzere- toplamda 313 müstakil başlık veya alt başlığın bulunduğu tespit edilmiştir.

Eserin yazım ve dil özellikleri

Günümüz dilbilimcileri, Eski Anadolu Türkçesi ya da Eski Türkiye Türkçesi diye adlandırılan dil dönemini, *Selçuklu Dönemi Türkçesi (11-12. yy), Beylikler Dönemi Türkçesi (1277-1453) ve Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi (1453-16. yy)* şeklinde tasnif ederler. Daha sonra ise sırasıyla *Klasik Osmanlı Türkçesi (16-18. yy), Mahallileşme Dönemi Türkçesi (18-19. yy), Yenileşme Dönemi Türkçesi (1850-1911), Çağdaş Türkiye Türkçesi (1911-…)* dönemleri gelir (Akar, 2018, s. 18).

Tanıtmaya çalıştığımız *Enbiyâ-nâme*'nin dil özelliklerine bakarak Eski Türkiye Türkçesi döneminde yazıldığı kanaatindeyiz. Elimizdeki nüshanın son varaklarının kayıp olmasından dolayı *ferağ kaydı* ve *temmet cüzü*nün elimizde olmaması, eserin yazıldığı tarihi ve müellifini aynı şekilde istinsah edildiği tarihi ve müstensihini de bizim için meçhul kılıyor. Eserin dil özellikleri 13. yüzyıl (Selçuklu Dönemi Türkçesi) veya 14. yüzyıl (Beylikler Dönemi Türkçesi) Eski Türkiye Türkçesi özellikleri göstermektedir. Eserde görülen, "*urmak, bigi, ılan"* gibi kelimelere bakarak metnin Azerbaycan Ağzı Oğuzcası özellikleri de gösterdiğini söyleyebiliriz (Develi, 2002/4, s. 117-124). Metindeki bazı arkaik kelimeler: "viribi-, döy-, irgür-, talbın-, göynü-, ırlat-, giyür-, dürüş-, yavu var-, ḫorşum it-, ur-, ir-, ölet gir-, irür-, yarlıġa-, günile-, ḳızlıḳ, şoloḳ, tengri, igen, çetük, issi, etmek, gügül, ılḳı, biti, ibük" vb ve yine bazı arkaik ekler "-uban/-üben, -ısar/-iser**"** Eski Türkiye Türkçesi özellikleri taşımaktadır.

Mevcut bilgilerimize göre *Enbiyâ-nâme*'nin tek nüshası günümüze ulaşmıştır. Yaptığımız araştırma ve tarama faaliyetleri neticesinde şu ana kadar başka bir nüshasına ulaşmak mümkün olmamıştır. Eserin elimizdeki bu nüshasının müstensih nüshası olduğu kanaatindeyiz. Eserde kullanılan hattın ve eserde kullanılan dilin özelliklerine bakarak elimizdeki nüshanın 15. yüzyılda yani Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi'nde (1453-16.yy) istinsah edildiğini düşünmekteyiz. Eserde kullanılan *divanî kırması* hattın, İstanbul'un fethinden sonra icad edilmiş olması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir (Yazır, 1963, s. 131).

Yukarıda bazı sebeplerini sunduğumuz bilgiler ışığında eserin 13. veya 14. yüzyılda yazıldığını, 15. yüzyılın ikinci yarısından sonraki bir dönemde istinsah edildiği kanaatindeyiz. Elimizdeki nüshada aynı kelimenin farklı şekillerinin ve imlâlarının olmasından dolayı, nüshanın eserin telifinden bir iki asır sonra istinsah edildiği düşüncesindeyiz.

Sonuç

İstanbul Arkeoloji Müzesi Yazma Eserler Bölümünde 256 numarada kayıtlı olan *Enbiyâ-nâme* adlı eser, mesnevi şeklinde yazılmış bir *kısas-ı enbiyâ* örneğidir. Başka bir nüshasına henüz ulaşılmamış olan eserin elimizdeki bu tek nüshası da eksik, dağınık ve oldukça yıpranmış bir durumdadır. Bilemediğimiz

bir zamanda eserin şirazeden çıkması nedeniyle evrakı dağılmış; dağılan eser toplanmaya çalışılırken bazı yapraklar tamamen kaybolmuş, bazı yapraklarsa yanlış şekilde sıralanarak eserin fiziksel ve anlamsal bütünlüğü bozulmuştur. Eserin son kısmındaki yaprakların kaybolmuş olmasından dolayı bu nüshada ferağ kaydı ve temmet cüzü bulunmamaktadır. Eserin herhangi bir yerinde de şair ya da müstensihe ait bir bilgi ya da not olmadığından, eserin tam bir nüshası bulunana kadar, *Enbiyâ-nâme*'nin müellifi, müstensihi; telif ve istinsah tarihi meçhuldür. Yani eserin şairi *lâ-edrî*dir.

Mesnevi şeklinde yazılmış bir kısas-ı enbiyâ olan eserin 205 varaklık bir kısmı günümüze ulaşmıştır. İçinde 6580 beyit bulunan bu nüsha, *divanî kırması* hatla kaleme alınmıştır. Eser, 313 başlık/altbaşlık altında yazılmıştır. Metinde peygamber kıssaları, 290 ayet veya ayet parçası ile bir hadis iktibas edilerek anlatılmıştır. Söz konusu mesnevide ayetlerin orijinal halleri yazıldıktan sonra manzum olarak verilen meal ve tefsirler eserin bir başka kıymetli tarafıdır. Bu cihetiyle *Enbiyâ-nâme*, tefsir ve meal tarihi bakımından da irdelenmeye değerdir. Eserde kullanılan dilin özelliklerinden yola çıkarak eserin, manzum olarak kaleme alınmış kısas-ı enbiyâ türündeki eserlerin elimizdeki en eski örneklerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Enbiyâ-nâme, aruzun mefâ'îlün/ mefâ'îlün /fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. Edebî sanatlar bakımından da oldukça başarılı olduğunu söyleyebileceğimiz bu eser, kelime kadrosu bakımından son derece zengindir. Didaktik ve dinî bir eser olan *Enbiyâ-nâme*'de dönemin konuşma diline yakın bir dil kullanılmıştır. Dili ve üslûbu bakımından emsaline çokça rastlanmayan bir eserdir. Dil ve anlatım özelliklerine bakarak eserin Eski Türkiye Türkçesi ile yazıldığını ve dahi eserin 13. veya 14. yüzyılda telif edildiğini söyleyebiliriz. Eserde bulunan ve yazıldığı dönemin diyalekt özelliklerine şahitlik eden Eski Türkiye Türkçesi dönemine has sözler, eserin kıymetini daha da artırmaktadır.

Enbiyâ-nâme adlı bu manzum kısas-ı enbiyânın çeviri yazısının yapılması, aynı şekilde metinde yer alan ayet ve hadislerin transkribe edilerek meallerinin verilmesi, eserin sözlük ve dizininin hazırlanması, metinde bulanan özel adların belirlenip listelenmesi, eser içeriğinin dil ve edebiyat yönünden incelenmesi, ve bunun gibi bazı çalışmaların yapılması bu eserin Türk dili, Türk edebiyatı, Türk edebiyatı tarihi, Türk kültürü, İslamî edebiyat, İslam edebiyatı tarihi, dinler tarihi, peygamberler tarihi, leksikoloji, etimoloji, morfoloji, fonetik, semantik ve daha birçok alanda çalışma veya çalışmalar yapan bilim insanları için önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Abay,M. (2007), *Kur'an Kıssaları*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çağrıcı,M. (1995). Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker, İslâm Ansiklopedisi (Cilt 11, s.138-141). içinde İstanbul: TDV.

Çelebioğlu, A. (1999). *Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Develi, H. (2002). "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar", *Türkbilig*, 2002/4, s. 117-124.

http://yazmalar.gov.tr/ (Erişim tarihi: 13.01.2023)

Karataş, A. (2013). "Türk-İslam Kültür ve Edebiyatında Kısası-ı Enbiyâ Türü", *Diyanet İlmi Dergi*, 49/3, s. 121

Levend, Â., S. (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Mazıoğlu, H. (1974). *Ahmed Fakı Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerife*, Ankara: TDKY.

Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Cilt I-II, Ankara: Akçağ Yayınları.

Parlatır, İ. (2016). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları.

Şengül, İ. (2002). Kıssa*, İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, s.498-500). içinde Ankara: TDV.

TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Yazır, M. (1963). *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, Ankara: İdeâl Matbaası.